

FILMOVÁ HERMENEUTIKA

*Výbor z filmových recenzí 1981-1994
s úvodní studií O hermeneutice*

Rudolf Starý

Dva způsoby myšlení

Bylo to někdy na přelomu 70. a 80. let, kdy jsem při studiu Jungovy psychologie² docházel postupně k poznání, že Jungův myšlenkový přínos nelze zdaleka omezit pouze na oblast hlubinné psychologie (resp. psychiatrie), ale že zasahuje významnou měrou i do oblasti filosofie a světónázoru. Závěť, k němuž jsem nakonec dospěl, byl ten, že Jungovo myšlení se v návaznosti na určité „kabalistické“ rysy Freudovy psychoanalýzy³ vyvíjí směrem, který je možno označit jako znovuobjevení nebo obnovu hermeneutického způsobu myšlení⁴.

Svědčí o tom již výběr tematiky u „pozdního Junga“, především jeho zájem o alchymistickou symboliku, ale i stále větší důraz kladený na výklad jako na základní explikační postup analytické psychologie; ten se vztahoval nejen na sny, ale v zásadě na všechny psychické jevy a komplexy - například na otcovský komplex⁵ - mýty, pohádky⁶, umělecká díla atd.

Toto směřování Jungova způsobu myšlení je možno vysledovat již v knize *Symboly proměny* (*Symbole der Wandlung*) z roku 1911/12, která představuje jeho první a zásadní pokus o samostatný přístup k psychoanalytické problematice v konfrontaci s Freudovým „redukčním kausa-
lismem“, a táhne se jako červená nit celým Jungovým dílem, přičemž jádrem této problematiky je tzv. transcendentní funkce.

V *Symbolech proměny* hovoří Jung výslovně o dvou způsobech myšlení⁷, z nichž první charakterizuje jako „clevědomé“, druhý jako snění neboli fantasií. První pracuje s „jázykovými prvky“ a je namáhavé a vyčerpávající, kdežto druhý probíhá spontánně a je ovládan subjektivními, převážně nevědomými motivy.

Tento dvojaký přístup k psychologické problematice tvoří trvalou polaritu Jungova myšlení, a jakkoli se Jung snažil neustálým zdůrazňováním empiričnosti svého vě-

decko-badatelského stanoviska o přijatelnost a sdělnost svých názorů v rámci tehdejší odborné komunity, též iště jeho psychologie se stále výrazněji přesouvalo směrem k obraznému způsobu myšlení, v němž nakonec objevil nejvlastnější jazyk psychologie, jímž se psýcha přirozeným způsobem vyjadřuje⁸. Tento obrazný způsob myšlení zahrnuje takové mentální formy, jako je imaginace, analogie, metafora, paralela, amplifikace a posléze princip synchronicity, jenž je svým způsobem shrnuje do jednoho pojmu.

Pro dlo „pozdního Junga“ je princip synchronicity charakteristický a zcela zásadní. Také zde se pokoušel o spojení pólu pojmové racionality a pólu obraznosti – výrazem toho byla spolupráce s předním světovým fyzikem Wolfgangem Paulim při formulování této teorie – avšak sama myšlenka „nekausální souvislosti“ odvolávající se na „tertium datur“, totiž na společný smysl či význam heterogenních, vertikálně pojatých jevů, vyděluje tuto hypotézu z rámce přísně kausalisticky uvažující vědy. Ocitáme se zde již plně na půdě hermeneutické tradice. Jádrem této hypotézy je prastarý hermeneutický princip korespondencí⁹ – souvztažnosti makrokosmu a mikrokosmu – vyjádřený v legendární *Smaračkové desce* Herma Trismegista slovy „Jak nahoře, tak dole“.

Chceme-li se přiblížit hermeneutice, musíme vzít v úvahu především to, že v její perspektivě má svět zásadně fenomenální ráz: předmět poznání není pouhá „věc“ nebo „res extensa“, kterou lze zkoumat přímo jako takovou, nýbrž je vždy fenoménem, a to ve vztahu k tomu, co se skrývá něj jeví a zároveň mu propůjčuje ráz jevovosti. Fenomén vzniká již na základě souvztažnosti (tj. na základě korespondence, analogie, podobnosti, synchronicity) s intuitivně nazřeným prafenoménem (v Goethově pojmosloví). U Junga má tento hermeneutický model vzájemného zrcadlení fenoménu a prafenoménu podobu vztahu mezi psychickým jevem a archetypem. Archetyp chápe Jung jako samostatně a spontánně působící preformující sílu („kryсталickou mříž-

ku“), která je sama o sobě nejevná (*unanschaulich*: nelze ji nahlédnout), ale projevuje se (manifestuje se, vychází najevo) v nejrůznějších metamorfózách jednotlivých jevů. Pochopit daný psychický jev předpokládá uvést jej do významové souvislosti s odpovídajícím (korespondujícím) archetypem, a z této souvztažnosti usuzovat na jeho vlastnosti. Poznání je tedy založeno na porovnávání významů, které má vždy dva póly: *fainomenon* a *noumenon* (Platon), fenomén a prafenomén (Goethe), psychický jev a archetyp (Jung). V jednom interview z 50. let označil nakonec Jung tento postup jako „srovnávací fenomenologii mysli“, resp. „srovnávací morfolonii psychických obrazů“¹⁰.

Má-li skutečnost z hermeneutického hlediska fenomenální ráz, pak poznání má vždy charakter výkladu, a to především v tom smyslu, že každý jev je vždy již určitým „vyložením“ (tj. rozvinutím, manifestací, nebo novoplatónsky řečeno „vystoupením“ či „vyjitím“) svého potencionálního archetypového významového jádra, a proto je možno jej pochopit jen sledováním procesu morfogeneze, v jehož průběhu vznikl čili byl prvotně „vyložen“. To je důvod, proč Platon označuje hermeneuta – když charakterizuje úlohu rapsodů přednášejících díla básníků – za „interpreta interpretů“, což podle mého názoru platí i v obecnějším smyslu. Hermeneut je vykladač-interpret světa sledující (druhově), jak se svět v rámci morfogeneze dynamicky a spontánně, případně za tvůrčí spoluprásti člověka (prvotně) „vykládá“ – tj. vyjevuje, manifestuje, „vystupuje“ – ze svého archetypového jádra; jinak řečeno, rozvíjí svůj genetický kód, existenciální scénář, implikátní-svinnutý řád (jak označil tento proces současný fyzik David Bohm). Z hermeneutického hlediska se tedy svět sám „vykládá“, „vyjadřuje se“, „promlouvá“ – není němou a pasivní karteziánskou „res extensa“. má svou vlastní řeč, která se v hermeneutické tradici označuje jako *signatura rerum*¹². Vložit tuto řeč – tento „logos“ – je úkolem interpreta-hermeneuta.

Úvahy zaměřené tímto směrem mne nakonec přivedly k závěru, že protikladná polarita pojmového a obrazného způsobu myšlení, jejíž skromný počátek bylo možno zahlédnout již ve zmíněné Jungově knize *Symbols proměny*, tvoří v dějinách evropského myšlení základní model dvou protikladných, svým významem však rovnocenných a vzájemně se doplňujících (komplementárních) modů myšlení. První z nich lze označit jako vědeckotechnický – kryjící se v podstatě s metodologií novověké přírodovědy; druhý jako hermeneutický – navazující na tisíciletou tradici hermetické filosofie.

K základním protikladným atributům uvedených dvou způsobů myšlení patří zejména tyto:

Způsob (forma, modus) myšlení

Vědeckotechnický	Hermeneutický
Pojem	Obraz
Vysvětlení	Výklad, interpretace
Redukce	Amplifikace
Funkce	Smysl
Analýza	Syntéza
Díličí aspekty	Celistvost (holismus)
Znak	Symbol
Lineární čas	Cyklický čas
Kausalita	Analogie (synchronicita)
Statistika	Typologie
Kvantita	Kvalita
Konkretismus	Metafora
Objektivismus	Prožívání, zakoušení
Horizontálnita	Vertikalita
Přírodověda	Náboženství, umění, human. vědy
Alopatie	Homeopatie
„Vědění je moc“	Katarze

Tyto dva způsoby myšlení tvoří dvě nerozlučné stránky jednoho integrálního celku, tak jako veškeré jsoucí je vždy dvojí: kosmos-chaos, bytí-nicota, dobro-zlo, den-noč, mužské-ženské, *jang-jin*, aktivní-pasivní, dávání-přijímání, kladné-záporné, přitažlivost-odpudivost, vědomé-nevědomé, zjevné-nezjevné, krásné-ošklivé, světlo-tma, levá hemisféra lidského mozku-pravá hemisféra atd. Hermeneutické myšlení představuje původní matematický (lunární) modus vědomí, který nepřestal existovat ani poté, co dal vzniknout paternálnímu (solárnímu) modu vědomí. Zůstává jeho trvalým základem a v zájmu integrity a celistvosti člověka je životně nezbytné, zejména v současné civilizáčně pokročilé době, respektovat jeho rovnocennost a komplexitárnost ve vztahu k vědeckotechnickému myšlení. Vědeckotechnickému myšlení jinak hrozí degenerace v jednostranný, zploštělý a bezduchý pozitivismus, se všemi negativními důsledky na současnou kulturu a civilizaci.

Při poznávání světa lze jako východiska použít kterýkoliv z těchto dvou přístupů, v závislosti na charakteru zkoumaného předmětu a na záměru, jež poznání sleduje. Při řešení technických civilizáčních problémů je nasnadě sáhnout k vědeckotechnickým postupům, zatímco hermeneutický přístup se nabízí při řešení otázek týkajících se lidské existence – počínaje například výkladem mýtu o Oidipovi nebo podobnostním o cestě učedníků do Emauz, pohádky o *Perníkové chaloupce*, Shakespearova *Hamleta*, Bergmannovy *Podzimní sonáty* a konče otázkou, kdo je člověk, jaký je smysl jeho života a v čem jsou příčiny jeho psychologických, existenciálních a politických problémů. Je tomu podobné jako v případě dvou vzájemně se vylučujících přístupů k vysvětlení fenoménu světa v moderní fyzice, které se oba pokládají za stejně oprávněné, a tedy komplementární (vzájemně se doplňující): světlo se jeví buď jako vlnění, nebo jako elementární částice, v závislosti na tom, jaké stransko předem zaujmeme při zkoumání tohoto fenoménu a jaké přístroje k tomu použijeme.

Obdobně je možno chápat komplementaritu vědeckotechnického a hermeneutického přístupu i při zkoumání jednoho a téhož předmětu. Neexistuje žádný rozumný důvod, proč by se například na procesu léčby nemohla vedle vědecké medicíny podílet také homeopatie a naopak. Závisí na účelu a nakonec vždy na účinnosti zvolené léčby, který z těchto postupů má mít přednost. Největším nebezpečím je v tomto ohledu, jak na to upozorňoval zejména Jung, jednostrannost, zvláště pak agresivně prosazovaná jednostrannost, která nakonec ústí v rozštěpenost lidské mysli, se všemi tragickými důsledky, o jakých v souvislosti s kompenzačními vlivy kolektivního nevědomí na lidský život a dějiny hovoří právě Jungova analytická psychologie.

Philosophia Hermetica

Charakteristické znaky těchto dvou způsobů myšlení, které jsem zde načrtl a kterých se zčásti dotkneme v souvislosti s výkladem tzv. „Goethova způsobu myšlení“ (*Goethes Denkweise*), nebylo snadné na počátku 80. let studovat, především z důvodů nedostatku příslušné literatury i chybějících osobních kontaktů. Jestliže bylo obtížné zabývat se hermetickou filosofií, pak hermeneutika jako „umění výkladu“ nabízela přece jen jisté možnosti, především díky Gadamerově iniciativě, která otázkou hermeneutiky udržovala na pořadu soudobého filosofického myšlení.

Výsledky – samozřejmě jen velmi omezeného – studia hermeneutiky, jemuž jsem se tehdy věnoval, mne však naprosto zklamaly. Mělo to čtené příčiny, z nichž jedna výrazně převážovala – a soudě podle nedávno vydaného českého překladu knihy Jeana Grondina *Úvod do hermeneutiky*¹³ – trvá dodnes. Touto příčinou je zúžené pojetí hermeneutiky samé, což se podle mého názoru rovná neúnosné redukci, ba přímo deformaci hermeneutického myšlení i výkladu.

Jean Grondin se ve své knize při rozboru základních pojmů *hermeneus* a *hermeneutike* zmiňuje o tom, že význam těchto slov byl v dějinách filosofie spojován také s řeckým bohem Hermem a píše: „Tato souvislost je asi příliš zjevná na to, aby byla též pravdivá. V novější filologii se na ni téměř všude nahlíží s přezíravou skepsí. Zatím se však nedokázal obecně prosadit žádný lepší výklad, takže otázka po původu významového pole slova *hermeneuein* zde musí zůstat otevřena.“¹⁴ Jak z toho cítámu, tak z celkového pojetí Grondinovy knihy vyplývá, že ze zorného pole autora zmizel celý jeden proud hermetismu, který je podle mého názoru pro určení hermeneutiky podstatný a neodmyslitelný, totiž tisíciletá tradice hermetické filosofie spojovaná právě s bájným Hermem Trismegistem, s antickým *Corpus Hermeticum*, novoplatónskou filosofií a zejména s renesanční *philosophia hermetica* vyskytující se pod nejrůznějšími názvy, například jako *philosophia perennis*, *prisca theologia*, *philosophia occulta*, ale také s alchýmií, rosikrucianstvím, kabalou atd. V důsledku této redukce vypadla z dějin hermetismu jména takových myslitelů, jako je Plóónos, Proklos, Plútarchos, Raymundus Lullus, Mikuláš Kusánský, Cornelius Agrippa, Robert Fludd, Pico della Mirandola, Marsilio Ficino, Giordano Bruno, Paracelsus, Athanasius Kircher ad.; v době rozvoje novověké vědy pak Angelus Silesius, Emanuel Swedenborg, Leibniz, tvůrce homeopatie Samuel Hahnemann a především největší hermeneutický myslitel novověku, J. W. Goethe, nemluvě už o Freudově psychoanalýze a Jungově analytické psychologii. Do této tradice patří nesporně také židovská kabala a chasidsismus, v němž se kabalistická tradice snoubí s určitými křesťanskými prvky. J. Grondin se ve svém historicky pojetém *Úvodu* sice nemůže vyhnout zmínce o Filónovi, Órigenovi a Augustinovi, ale jeho přehled vývoje hermeneutického myšlení od Luthera k Diltheyovi a nakonec ke Gadamerovi se důsledně vyhýbá právě těm atributům, které jsou typické pro hermeneutickou větev evropského myšlení.